

Elif Şafak: «10 λεπτά και 38 δευτερόλεπτα σ' αυτόν τον παράξενο κόσμο»

Πόση ζωή μπορεί να χωρέσουν 10 λεπτά και 38 δευτερόλεπτα; Παράξενο ερώτημα, καθώς η ζωή υποτάσσεται άπαξ διά παντός στον έναν και μοναδικό, στον μείζονα ή ελάχισονα χρόνο της. Τον χρόνο της πραγμάτωσής της. Κι αν ξαναζήσει –στην ανάκλησή της με τη σκέψη–, παράγει άλλους χρόνους υποκειμένους στο βίωμα, στην ψυχή, στις αφαιρετικές, επιλεκτικές διεργασίες των συναισθημάτων, στο ρετούς μιας κάθαρσης που λυτρώνει από το άχθος της.

Κι ακόμα: Μπορεί ένας νεκρός να μιλήσει για τη ζωή του; Μπορεί –και με ποιο φυσικό ή μεταφυσικό μηχανισμό– να αφηγηθεί τη βιογραφία του, ξαναζώντας την και ο ίδιος; Είναι σίγουρα μεγάλη και απροσπέλαστη η ροή του χρόνου, το αθέατο, αμίλητο, γλιστερό όπως το νερό, μυστήριο του χρόνου, της ύπαρξης ή της μη ύπαρξής του. Από την ευλαβική απλοϊκότητα της ποιητικής σκέψης των λαών μέχρι τον Ιερό Αυγουστίνο και από τις χρονομηχανές της επιστημονικής φαντασίας μέχρι του Αϊνστάιν τη φαντασιακή σύλληψη της σχετικότητας του χρόνου, οι άνθρωποι παιδεύονται με τον χρόνο ή τους χρόνους τους και εκπέμπουν τα ραδιοκύματα του ανεξέλικτου φόβου τους.

Ο χρόνος της Λειλά, της ηρωίδας στο μυθιστόρημα της Ελίφ Σαφάκ *10 λεπτά και 38 δευτερόλεπτα σ' αυτόν τον παράξενο κόσμο*, μας παραπέμπει στον Αϊνστάιν τη διαπίστωση, που την επικαλείται ως αποφθεγματικό μότο στην αρχή του βιβλίου της. Το απόσπασμα προέρχεται από συλλυπητήρια επιστολή του Αϊνστάιν προς την οικογένεια του επιστήθιου φίλου του, Ιταλοελβετού μηχανικού Μικέλε Μπέσο, μετά τον θάνατο του τελευταίου, τον Μάρτιο του 1955. «Και να που τώρα εκείνος, αποχωρώντας από τούτο τον παράξενο κόσμο, πάλι προηγήθηκε λίγο από μένα. Αυτό δεν έχει σημασία. Για ανθρώπους σαν εμάς, που πιστεύουν στη φυσική, ο διαχωρισμός παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος έχει μόνο τη σημασία μιας ομολογουμένως πεισματάρικης ψευδαίσθησης». (Ο Αϊνστάιν επέπρωτο να πεθάνει έναν μήνα και τρεις μέρες μετά τον θάνατο του φίλου του, στις 18 Απριλίου 1955.)

Αξιοποιώντας τα παραπάνω ως δομική καινοτομία στο στήσιμο της μακάβριας βιογραφικής αφήγησης της ηρωίδας της, η συγγραφέας θα αρμολογήσει στο οικοδόμημα της συναρπαστικής μυθοπλασίας της και μια επιπλέον –πρόσφατη σχετικά– επιστημονική ανακάλυψη: Πότε δηλαδή πεθαίνει πραγματικά ο άνθρωπος. Υπάρχει εγκεφαλική δραστηριότητα, επομένως και ένα είδος συνείδησης, μετά το τέλος της καρδιακής λειτουργίας; Έχουν μέχρι σήμερα καταγραφεί πολλές εμπειρίες ανθρώπων σε καταστάσεις όπου ο εγκέφαλος οδεύει προς τον θάνατο. Ανάμεσά τους μια πανοραμική ανασκόπηση της ζωής, εικόνες μεταξύ ονείρου και πραγματικότητας, παραισθήσεις, υπερβατικές και διαλογιστικές εμπειρίες. Πρόσφατα ερευνητικά δεδομένα προσφέρουν μια τεκμηριωμένη απάντηση σχετικά με το ολιστικό –και οριστικό– τέλος της ζωής, που είναι ο θάνατος του εγκεφάλου. Ύστερα από μια «μελέτη περίπτωσης», την οποία ερεύνησε ο Άτζαλ Ζέμαρ, επίκουρος καθηγητής Νευροχειρουργικής στο Πανεπιστήμιο του Λούισβιλ στο Κεντάκι των ΗΠΑ, διαπιστώθηκε ότι στα 30 δευτερόλεπτα πριν σταματήσει η καρδιά αλλά και στα 30 δευτερόλεπτα μετά την παύση της καρδιακής λειτουργίας, καταγράφονται νευρωνικές ταλαντώσεις διαφόρων τύπων, που συνδέονται με τις πιο υψηλές και λεπτές γνωστικές λειτουργίες – ανάμεσά τους η ανάκληση αναμνήσεων. Το γεγονός αποτελεί μαρτυρία ότι «ο

εγκέφαλος παραμένει δραστήριος και συντονισμένος κατά τη διάρκεια της μετάβασης από τη ζωή στον θάνατο· αλλά ακόμα κι αφού έχει επέλθει ο θάνατος (η παύση της καρδιακής λειτουργίας) είναι προγραμματισμένος να ενορχηστρώνει όλη αυτή την τελική δοκιμασία, της ανάκλησης για τελευταία φορά αναμνήσεων από σημαντικά γεγονότα της ζωής του ατόμου». Προγενέστερη επιστημονική έρευνα, με επικεφαλής τον Λ. Νόρτον, από το Πανεπιστήμιο του Δυτικού Οντάριο του Καναδά, είχε προσδιορίσει τη διάρκεια λειτουργίας του ανθρώπινου εγκεφάλου για τουλάχιστον δέκα λεπτά μετά τον θάνατο.

Αυτόν ακριβώς τον μακάβριο χρόνο –των 10 λεπτών και 38 δευτερολέπτων– ανάμεσα στην εμπράγματη ζωή των σαράντα τριών χρόνων της ηρωίδας της και τη μεταφυσική της απόληξη, θα αφουγκραστεί η πολυβραβευμένη βρετανοτουρκικής καταγωγής συγγραφέας Ελίφ Σαφάκ, για να ζωντανέψει τον πιο σκαιό κόσμο ενός σκοτεινού underground σκηνικού στις πιο ζοφερές εικονίσεις της εθνογραφικής του αποτύπωσης. Η ιστορία αρχίζει από το τέλος, όταν η Τεκίλα Λειλά, «ιέρεια του έρωτα» στην αβυσσαλέα στους πόθους και στις προκαταλήψεις της ανατολική επαρχία του Βαν στην Ιστανμπούλ του προχωρημένου εικοστού αιώνα, θα βρεθεί νεκρή μέσα σε κάδο σκουπιδιών, απ' όπου, πριν γίνει ένα με τα βρόμικα συγχωνευμένα απορρίμματα, θα έχει να αφηγηθεί τόσους, της ζωής της, πικρούς προορισμούς, όσους ο ευαίσθητος στην αναπαραγωγή παλμογράφος της θα προλάβει να κωδικοποιήσει. Κανένας δεν υποψιάζεται τις ύστατες εκλάμπεις ζωής που κουφοβράζουν μέσα στον αβόλευτο για το ανάστημά της σκουπιδοντενεκέ – γιατί «ο κόσμος πάντα υπέθετε ότι ένα πτώμα δεν ήταν πιο ζωντανό απ' ό,τι ήταν ένα πεσμένο δέντρο ή ένα κουφалиασμένο κούτσουρο, στερημένο από συναίσθηση. Όμως, αν της δινόταν έστω μισή ευκαιρία, η Λειλά θα μπορούσε να δηλώσει ότι, ίσα-ίσα, ένα πτώμα έβριθε από ζωή» (σ. 14).

Για λογαριασμό της θα μιλήσει –παντογνώστρια persona– ο τριτοπρόσωπος αφηγητής, αναλαμβάνοντας την ευθύνη να ενδυθεί τη φωνή της Λειλά και να πραγματώσει με αξιόπιστη γνώση και ακρίβεια το θλιβερό σενάριο της ζωής της, μαζί και της κοινωνίας της, σε μια τακτοποιημένη και συνεπή, στα αποκρουστικά της συμβάντα, αφήγηση. Είναι ως να ιχνηλατεί τα συναισθήματα και τις σκέψεις της νεκρής ηρωίδας, να παρακολουθεί μεταφράζοντας τα ηλεκτρικά, φωνήεντα εγκεφαλικά κύματα του παλμογράφου, να αφουγκράζεται και να αποκωδικοποιεί τα τελευταία σπαράγματα της εκπνέουσας βούλησής της. Και να μεταφέρει σε μια διαυγή, παλλόμενη από ζωή, γλώσσα, ιστορίες, βιώματα, εμπειρίες και πληγές, που κοχλάζουν μέσα στο «βαθύ κράτος» της ψυχής της από φόβους, ενοχές, πόνο, βρομιά και αθωότητα, αφέλεια κι επανάσταση, αισιοδοξία και σκότος. Από παρόν. Γιατί η Λειλά ποτέ δεν συμβιβάστηκε με το παρελθόν, ποτέ, ούτε σε χίλια χρόνια δεν θα δεχόταν να τη μνημονεύουν σε χρόνο παρελθόντα (σ. 13). Ακόμα και τη στιγμή που είχε συνείδηση πως η καρδιά της είχε σταματήσει να χτυπά –αυτό που οι γιατροί ονομάζουν και πιστοποιούν ως θάνατο–, ακόμα και νεκρή θα επιμένει ανυποχώρητα στον ενεστώτα.

Η μοίρα της κεντρικής ηρωίδας και του κόσμου της υφαίνεται υπό το κράτος μιας πανσελήνου, που έχει χωρίσει το σώμα της στα δυο – σε φως και σκοτάδι.

Θα μπορούσε διαισθητικά και απόλυτα ψυχολογημένα να διακρίνει κάποιος την υπόγεια φλέβα αισιοδοξίας και αγωνιστικής –στα όρια του μεταφυσικού– συνείδησης, που διατρέχει το παγωμένο σώμα και απευθυνόμενο στη βιβρώσκουσα τα πλάσματά της κοινωνία, να ενσταλάζει διά παντός μια σιωπηλή διαθήκη απλής, γνήσιας δύναμης, εχέγγυο επιβίωσης κάθε ανθρώπινης ύπαρξης. Αλλά ταυτόχρονα αναδύεται, υποσυνείδητα ίσως, η αισιοδοξία-βίωμα εξεγερμένης συνείδησης, που εκπορεύεται από την ίδια τη στόφα της Σαφάκ, την

κοινωνική της συνείδηση, εμποτισμένη από την ανθρωπιστική της φιλοσοφία για τις περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες, τα άφωνα υποκείμενα της ιστορίας, τις γυναίκες, τους πρόσφυγες και τους μετανάστες, τους καταδικασμένους όλης της γης και τους στιγματισμένους: θέματα σχετικά με τη δημοκρατία και τον πλουραλισμό, τα δικαιώματα, την εξάλειψη της βίας – εναντίον των γυναικών και των παιδιών κυρίως.

Σε προηγούμενο κριτικό μου σημείωμα για το δοκίμιο της Ελίφ Σαφάκ, *Πώς να μη χάσουμε το μυαλό μας σε μια εποχή κρίσης*, έγραφα: «Η Ελίφ Σαφάκ είναι πρωτίστως μυθιστοριογράφος. Πρώτη ύλη των βιβλίων της, οι ιστορίες. [...] Αληθινές ιστορίες που μεταμορφώνονται σε πειστική μυθοπλασία, και επινοημένες ιστορίες, που διεκδικούν και πετυχαίνουν τη γνησιότητά τους καθώς εμβαπτίζουν την αληθοφάνειά τους στην πραγματική ζωή. Χαρακτηριστικό ωστόσο της λογοτεχνικής γραφής της είναι ότι το βλέμμα της στρέφεται πάνω στα πράγματα και στους ανθρώπους εν τόπω και χρόνω, με την εποπτεία δηλαδή της ιστορικής εποχής και κυρίως με την πολιτική της διάσταση».

Αυτή την ιστορικότητα των ηρώων της ανιχνεύει στο παρόν μυθιστόρημά της η Σαφάκ, πραγματώνοντας μian ακριβή και αισθαντική κοινωνική ακτινογράφιση της σύγχρονης τουρκικής κουλτούρας με το διχασμένο πρόσωπο και τα παγιωμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, που αναφαίνουν τις τεράστιες κοινωνικές ασυμμετρίες και τις κρυμμένες ή φανερές και κραυγαλέες ανισότητες, τις προκαταλήψεις, τη βίαιη πατριαρχία, τον εξαναγκασμό και τη μοιραία αποδοχή. Πού βρίσκεται το (τυπικά) κοσμικό κράτος της Τουρκίας; Το ασύντακτο, άβολο στην προσαρμογή του, δημιούργημα από τη σύγκραση μιας εκκοσμηκευμένης Δύσης και μιας ισλαμικής Ανατολής; Αντί απάντησης τραβιέται το παραπέτασμα και αποκαλύπτεται ολόκληρο το δράμα των απόκληρων, όχι φύσει αλλά θέσει, στο πρόσωπο της Λειλά, που η τύχη της άρχιζε από τη στιγμή που η εμπειρική μαμή αναφώνουσε με οδύνη: «Μασαλλάχ, μασαλλάχ. Είναι κορίτσι» (σ. 26).

Η συγγραφέας από το σημείο αυτό και μετά θα δώσει όλες τις πτυχές μιας έμφυλης γενεαλογίας, μέσ' από την αμείωτης συναισθηματικής έντασης βιογράφιση της Λειλά, αρχίζοντας την αφήγηση από την τραγική φιγούρα της Μπινάζ, της μητέρας της, και διαπλέκοντάς τη, στην εξέλιξη της πλοκής, με δεκάδες άλλα πρόσωπα, φορείς της ανεξίτηλης σφραγίδας του ολέθρου και του κατατρεγμού. Ο ολισθηρός δρόμος της Λειλά την ξεριζώνει από την οικογένεια. Εδώ όμως η συγγραφέας θα σμιλέψει την παραμυθία της αλληλεγγύης των φουκαράδων, των εκπεσμένων της ζωής, των ανεπιθύμητων, που εις πείσμα της ανάληπτης κοινωνίας των «κανονικών», αυτοί θα αναδείξουν σε λαϊκή θρησκεία την απλή αλλά μεγαλειώδη χειρονομία της συμπάσχουσας ψυχής. Σ' αυτούς –πέντε τον αριθμό– η Σαφάκ θα δώσει όνομα: ο Σαμποτάζ Σινάν, ορφανός από πατέρα, με τις πληγές του πάντα ανοιχτές· η τρανσέξουαλ Νοσταλγία Ναλάν· η Σομαλή μετανάστρια Τζαμίλα, ιδανικό θύμα φτηνής εργασίας και σεξουαλικής εκμετάλλευσης· η Ζαϊνάμπ 122, γεννημένη νάνος, από τα βουνά του βόρειου Λιβάνου στην Ιστανμπούλ – γενικών καθηκόντων «υπάλληλος» σε μπορντέλο· η μικροπαντρεμένη Χουμέρα από τα οροπέδια της Μεσοποταμίας, κακοποιημένη από τον άντρα της, της φτήνιας τραγουδίστρια σε νυχτερινό μαγαζί της Ιστανμπούλ. Τις παράλληλες ιστορίες τους θα εγκιβωτίσει η Σαφάκ μέσα στη βιογραφία της Λειλά, πριν βρεθούν να παλεύουν, χωριστά ο καθένας, στο «πόστο» του και όλοι μαζί στο πόστο της ανθρωπιάς τους.

Στη «θρησκεία» της φιλίας τους θα στραφεί η θνήσκουσα συνείδηση της Λειλά, μέσ' από τον βαθύ λήθαργο του θανάτου, για να τρέξουν να την παραλάβουν από τη βρομιά του

σκουπιδοντενεκέ, να της προσφέρουν λαμπρή κηδεία με καμφορά και λιβάνια, μουσική και λουλούδια, τριαντάφυλλα προπάντων, κλασικά, διαχρονικά, αξεπέραστα (σ. 17). Αλλά θα χρειαστεί να τη φυγαδεύσουν –φευ– από το πικρό *Κοιμητήριο των Ασυντρόφευτων*, χωρίς καν όνομα, ένας μονάχα απρόσωπος αριθμός.

Όλες οι θύμησες μυρίζουν ευωδιές και αρώματα της φύσης και της εξωτικής, ανατολίτικης χημείας. Τα συναισθήματα περιβάλλονται με την αισθητηριακή υλικότητα γεύσεων και οσμών –η ψυχή και ο αισθησιασμός του λαϊκού πολιτισμού της Ανατολής– γλυκόπικρο κατευόδιο της Λεϊλά στη μακάβρια, ύστατη διαδρομή της, με τη γεύση ενός μαλτ ούισκι (σ. 220), κερασμένου από πλούσιο ερωτικό της «πελάτη» στο παράξενο ραντεβού σε δωμάτιο του πολυτελούς Ιντερκοντινένταλ. Η μοίρα της κεντρικής ηρωίδας και του κόσμου της υφαίνεται υπό το κράτος μιας πανσελήνου, που έχει χωρίσει το σώμα της στα δυο – σε φως και σκοτάδι.

Το μυθιστόρημα της Ελίφ Σαφάκ *10 λεπτά και 38 δευτερόλεπτα σ' αυτόν τον παράξενο κόσμο*, δυναμικός καθρέφτης της κοιμωμένης Λεϊλά, είναι και το διαυγές κάτοπτρο της τουρκικής κοινωνίας των ανέστιων – κρυμμένες αμαρτίες αθώων θυμάτων στις πτυχές μιας παράδοσης που φιλοξενεί διαχρονικά τους φουκαράδες και τους άμοιρους της ζωής –κυρίως γυναίκες– και που καμιά πολιτική δεν ακούει, ούτε βλέπει, έστω των τελευταίων λεπτών τους, τις οικτρές παραστάσεις.

Σε ισορροπημένη, διαφανή μετάφραση από την έμπειρη μεταφράστρια λογοτεχνίας Άννα Παπασταύρου, το έργο της Σαφάκ εκπέμπει τον παλλόμενο δυναμισμό ενός οικουμενικού, κοινωνικού μανιφέστου, που εκφεύγει από τα τοπικά γεωγραφικά όρια της συγκεκριμένης χώρας και ηχεί ως η σθεναρή φωνή ανθρωπιάς και πολιτικής ευθύνης για την παγκόσμια κοινότητα των απανταχού θυμάτων της κοινωνικής καταπίεσης και εκμετάλλευσης. Η συγγραφέας, στρατευμένη σ' αυτούς τους ηθικούς αγώνες, «εκσφενδονίζει» μαχητικά την τέχνη της μυθοπλασίας της ενάντια στην κάθε μορφή υπόταξης, επιστρατεύοντας πειστικά όλους μας –μια *οικουμενική ψυχή*– στο συλλογικό, κοινωνικό μας καθήκον, αντίδοτο στη νοσηρή «αλαλία» της κοινωνικής παθητικότητας και ανοχής.